

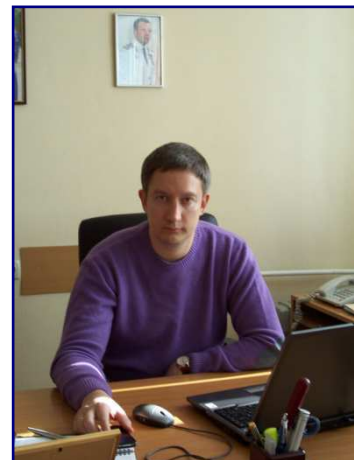

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9

Олександр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридичних наук, професор, дійсний член
(академік) Національної академії правових наук
України, заслужений юрист України, президент
Кримінологічної асоціації України
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків, Україна)*

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
відповідальний секретар Кримінологічної
асоціації України *(Харківський національний
університет внутрішніх справ, Харків, Україна)*

СИНХРОНІЗАЦІЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ТЕОРІЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Проаналізовано сучасний стан системи кримінологічних понять і категорій протидії злочинності. Визначено її особливості та проблемні моменти розуміння. Наведено додаткові аргументи на користь уніфікації наукової термінології, її логічного структурування та смислового навантаження.

Ключові слова: злочинність, протидія, профілактика, запобігання, превенція, контроль, структура.

Постановка проблеми. На початку третього тисячоліття протидія злочинності в Україні набула особливої актуальності, адже забезпечення безпеки нації – одне з найважливіших завдань держави, від вирішення якого безпосередньо залежить її майбутнє. У сучасних умовах традиційні причини, що зумовлюють порушення соціальних норм, доповнюються, посилюються й ускладнюються кризовими явищами в економіці, зовнішньою агресією, соціальною нестабільністю, аморальністю та правовим нігілізмом. Відповідно, зміни, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності нашого суспільства, ставлять перед соціально-гуманітарними науками, серед іншого і перед кримінологією, завдання з удосконалення форм і методів протидії негативним соціальним явищам і процесам, особливо злочинності.

Аналізуючи проблеми, з якими зіткнулася названа система (протидії злочинності) на нинішньому етапі свого розвитку, ми звернули увагу на такі моменти.

По-перше, існуюча система реалізації антикриміногенного потенціалу в сучасних умовах є недостатньо ефективною через відсутність її концептуального бачення та розуміння. Глибока криза в основоположних сферах життєдіяльності держави й суспільства згубно відбилася на стані теорії та практики протидії злочинності й запобігання злочинам.

По-друге, науку в цілому та юридичну теорію зокрема фактично виключено з пріоритетних сфер розвитку. До сфери досліджень проблем протидії злочинності та їх рекомендацій помітно знизився інтерес влади й керівництва правоохоронних органів. Накопичений науковий потенціал дедалі більше залишається незатребуваним. Через відсутність потреби практично згорнуто наукові розробки фундаментальних проблем організації та здійснення антикриміногенного впливу на злочинність.

По-третє, підвищення ефективності в цій системі передбачає реформування правоохоронної практики в цілому, особливо системи кримінальної юстиції. Для цього потрібні стратегічна концепція діяльності утворюючих її органів, нова законодавча база та нові підходи в нормативному, інформаційному, ресурсному й організаційному забезпеченні.

По-четверте, єдиного чітко сформульованого, відображеного в рамковому законодавчому акті концептуального підходу до організації та здійснення протидії злочинності в Україні сьогодні немає. Є лише окремі ідеї, певні вектори в розвитку стратегії і тактики боротьби зі злочинністю й окремими її видами, спонтанно виникаючі директиви, які надходять від владних структур і досить суперечливо та непослідовно реалізуються в реальній дійсності.

Розпочинаючи синхронізацію елементів понятійного апарату, використовуваного у сфері існування та застосування різних форм впливу на злочинність, необхідно усвідомити основні операційні категорії, які стосуються цієї сфери. Це методологічне положення в повною мірою діє і під час вивчення характеристики сучасної системи антикриміногенного

впливу, аналізу тенденцій її розвитку та поширеності, розробки та застосування кримінально-превентивних засобів боротьби з негативними явищами.

Різновиди останніх, позначені нами як багатоконтурні образи протидії злочинності (у контексті її соціальної складової), і становлять **предмет** цього дослідження, а їх специфікація до потреб формування автентичного понятійно-категоріального апарату – його **мету**.

Стан дослідження. Ця проблема, хоча і фрагментарно, була розглянута в роботах Г. А. Аванесова, М. М. Биргеу, О. В. Бокова, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, О. М. Джужи, А. Е. Жалинського, О. Г. Кальмана, О. М. Литвака, Г. М. Мінковського, О. Б. Сахарова та інших учених, але залишається актуальною на сучасному етапі розвитку кримінології. Певну увагу їй приділяли й автори цієї статті у своїх попередніх публікаціях.

Виклад основного матеріалу. Основною ідеєю, яку можна розглядати як головний стратегічний напрям підвищення ефективності реалізації антикримінального потенціалу, є теза про необхідність законодавчого врегулювання питань організації та здійснення протидії злочинності на основі сформульованої й у відповідному порядку затвердженій концепції.

Її головний постулат полягає в тому, що злочинність – це хвороба соціуму, а злочини – симптоми (ознаки) цієї хвороби. Характер і масштаби злочинності не залежать безпосередньо від волі законодавця, тобто від того, що заборонено під загрозою кримінальної репресії (криміналізації), а що дозволено. Як свідчить історія, в законодавчій практиці можуть бути і помилки, і свавілля, і лобіювання, і корислива зацікавленість, а головне – конструювання правового середовища, в якому можна безкарно вчиняти суспільно небезпечні діяння й навіть руйнувати державність.

Злочинність залежить від характеру сформованих у соціумі суспільних відносин. Її об'єктивною характеристикою є суспільна небезпечність (у цьому сенсі кількість людей, які відчують страх стати жертвою злочинних посягань, – характеристика злочинності значно об'єктивніша, ніж кількість зареєстрованих злочинів).

Історичний аналіз показує, що за минулі тисячоліття існування людства було віднайдено такі глобальні методи впливу на злочинність:

- виховання;
- задоволення потреб людей;
- ізоляція осіб, які становлять суспільну небезпеку;
- захист і самозахист об'єкта (предмета) злочинного посягання;
- соціально-правовий контроль.

Як видно, методів не так вже й багато, натомість набагато більше форм і способів їх реалізації. В умінні оптимально поєднувати ці методи та використовувати різні способи їх реалізації і полягає мистецтво політики. Суть оптимальної стратегії – у своєчасній зміні акцентів із застосуванням усієї гами методів з інтенсифікацією одних видів впливу й послабленням інших залежно від параметрів змінюваного об'єкта кримінологічного впливу.

Сукупність суб'єктів, що впливають на злочинність у різні способи, утворює соціальну систему антикримінального впливу. У кожній країні через різні обставини (культурні традиції, економічні можливості, політичні режими, пануючу ідеологію тощо) формується власна національна система впливу та контролю над злочинністю.

Оптимальна система дозволяє у практиці руйнівного впливу на злочинність і її контролю реалізувати весь антикримінальний потенціал суспільства. Критерієм ефективності такої системи є її здатність стабілізувати й контролювати кримінал на певному безпечному для суспільства рівні. Якщо антикримінальна система не здатна ні на перше, ні на друге, її слід визнати незадовільною.

Говорячи про соціальний прогрес, учені концентрують увагу на змінах, інноваціях і привнесенні нового. Однак прогрес суспільства є неможливим без збереження старого, якщо воно, звичайно, заслуговує бути збереженим для прийдешніх поколінь. Своїм нащадкам живе покоління передає не лише пам'ятки архітектури, це – не найважливіше. Набагато важливіше зберегти моральні норми, правила поведінки, звичаї й накопичені знання, які складають зміст культури і без яких є неможливими практика соціальних відносин і життєдіяльність суспільства. Переселяючись на нове місце, народ переносив із собою не лише архетипи матеріальної культури, а й знання, звичаї, норми права й традиції. Пам'ятки він створював – і не гірші – і на новому місці.

Зберегти живу тканину суспільних відносин допомагає соціально-правовий контроль – особливий механізм регуляції поведінки людей і підтримання громадського та правового порядку. Це соціальне явище стрімко трансформується, набуваючи нових якісних ознак і кількісних параметрів. Відповідно, для позначення нових аспектів явища необхідно вводити в обіг нові кримінологічні та правові терміни, а також коригувати вже наявні поняття, адже чіткість і наукова обґрунтованість понятійного апарату мають важливе значення у правовій науці, оскільки результатом розвитку теорії можуть бути пропозиції щодо вдосконалення законодавства та правозастосовчої практики, і це вимагає від наукової мови особливої точності, зрозумілості та лаконічності.

Значний внесок у розвиток понятійного апарату зроблено останніми роками як законодавцем, так і науковими колами. На жаль, його не завжди можна оцінити позитивно.

З урахуванням істотної зміни законодавства, динаміки злочинності та кримінально-превентивних практик і розробок вітчизняних і зарубіжних учених доцільно розглянути основні дефініції, що застосовуються в нормотворчій і правозастосовчій діяльності, спрямованій на протидію злочинності. Вважаємо, що без звернення до раніше розробленого понятійного апарату буде складно усвідомити сенс і зміст ключових понять, які виражають вузлові питання досліджуваної проблеми.

Вивчення спеціальної літератури показало, що науковці нерідко використовують терміни, які відображають юридичні, психологічні,

соціальні та інші аспекти проблеми злочинності з оригінальних позицій. При цьому відбувається термінологічне взаємозбагачення різних галузей знання. Наприклад, такі терміни, що використовувалися в першу чергу в медицині, як «профілактика» й «діагностика», вже є надбанням не лише медиків, а і юристів, психологів і соціологів. Як юридичні ці поняття знайшли застосування як у міжнародних договорах і конвенціях, так і у внутрішньодержавних законодавствах, у тому числі в кримінально-правових актах у нашій країні.

Підтримуючи думку про те, що сутність основних понять і термінів та їх логічний зміст повинні бути єдиними для всіх наук, які вивчають злочинність, вважаємо за необхідне зазначити, що не менш важливо, щоб фахівці кожної галузі знання, зокрема і кримінального права та кримінології, оперували понятійним апаратом, який точно відображає різні аспекти злочинності та впливу на неї. При цьому наукова об'єктивність не буде порушена й у тому випадку, якщо та чи інша термінологічна одиниця буде змінена або введена наново. Важливо лише, щоб смисловий зміст використовуваного поняття відповідав тому явищу, для позначення якого це поняття застосовується. Крім того, дослідники в цій сфері повинні домовитися про доцільність використання саме цього поняття.

На наш погляд, термінологічної досконалості слід домагатися шляхом виділення специфічних аспектів цього явища та подальшого логіко-змістовного аналізу термінів, які вже використовуються або можуть бути використані для позначення вказаних аспектів. Тут також необхідно звернутися до суміжних галузей знання, де ті ж само поняття нерідко використовуються в іншому розумінні, внаслідок чого виникають термінологічна плутанина, невиправдане дублювання одних термінів іншими та засмічення наукової мови.

Яскравим прикладом такої плутанини є горезвісна ситуація навколо термінів, що позначають різні види кримінологічного впливу на злочинність, коли одні автори вважають «попередження», «профілактику», «запобігання» та «превенцію» синонімами, а інші стверджують, що ці поняття не можуть бути тотожними одне одному, а співвідносяться як вид із родом.

На наше глибоке переконання, на певному рівні узагальнення справді терміни і «попередження», і «профілактика», і «запобігання», і «превенція» щодо злочинності або злочинів можуть застосовуватись як взаємозамінні, але не без деталізації відповідних визначень. Не можна не враховувати, що протидія злочинності є багаторівневою діяльністю. Профілактика злочинів (як і попередження, запобігання та припинення) – один із рівнів цієї протидії. Тому ототожнення зазначених термінів не дозволяє зрозуміти всю складність і специфіку різних напрямків цієї протидії, сутності кожного з напрямків, бо спрощує й нівелює сенс конкретизації різних у своїй основі видів діяльності.

Більш того, розглядаючи поняття «попередження», «профілактика», «запобігання» та «припинення», треба орієнтуватися не стільки на тексти

словників і їх етимологію, скільки на практику, реалії діяльності правоохоронних органів та інших суб'єктів протидії злочинності й відповідний нормативно-правовий матеріал.

Ми вже неодноразово наголошували на тому, що головні відмінності профілактики, запобігання та припинення полягають у часовій дистанції від учинення злочину, інтенсивності й динамічності кримінологічного впливу. Дійсно, на найбільш ранній стадії «дозрівання» злочину доцільною є профілактика злочину (виховні заходи, а, можливо, і заходи примусу). Суть профілактики полягає в діяльності держави та суспільства, спрямованій проти можливого, але ще не задуманого злочину. Створюється обстановка, що усуває шкідливі впливи на особу та/або забезпечує необхідне моральне формування особистості, а також виправлення правопорушників.

Потім (якщо профілактика не дала своїх результатів), коли з'являється задум вчинити злочин (рішення та процес його ухвалення), здійснюється запобігання злочину. У період запобігання реалізується діяльність держави та суспільства, спрямована проти задуманого злочину – того, що готується (замислюється), але ще не здійснюється.

Термін «припинення» застосовується тоді, коли йдеться про припинення злочину, що вчиняється, перш за все, на стадії готування до злочину й замаху на нього, а також злочинної діяльності у цілому.

Нарешті, під попередженням слід розуміти діяльність держави та суспільства, спрямовану проти можливого (але ще не задуманого), задуманого (підготовлюваного, замисленого, але не вчиненого), а також того, що відбувається, і вчиненого злочину, або ж вплив держави та суспільства на причини й умови, що сприяють виникненню наміру вчинити злочин, а також його підготовку та скоєння.

Зрештою, термін «протидія злочинності», який у кримінологічній теорії використовується досить широко, оскільки точніше визначає зміст діяльності держави та суспільства щодо протистояння злочинності, ніж інші традиційні для нашої науки й так званої профілактичної діяльності терміни, – це найбільш широке поняття, в якому знаходять своє відображення «боротьба зі злочинністю», «запобігання (профілактика) злочинів», «розкриття та розслідування злочинів» (оперативно-розшуковий і слідчий напрямки). У реальному своєму втіленні протидія злочинності – це система форм і методів впливу суспільства й держави на її (злочинності) детермінанти; сукупність заходів, що здійснюються спеціалізованими та іншими суб'єктами правоохоронної системи, яка, в свою чергу, входить уже як підсистема в систему забезпечення безпеки, і через неї реалізується соціальна функція охорони та забезпечення законності й правопорядку.

За часовою характеристикою протидія злочинності – це безперервний процес, у межах якого одночасно й паралельно здійснюються загальносоціальні та спеціальні, спрямовані на нейтралізацію криміногенно детермінаційних факторів і безпосередньо на запобігання та розкриття злочинів заходи, які в кінцевому підсумку мають на меті оздоровлення криміногенної обстановки та якісно-кількісну мінімізацію кримінальної (в

масштабі району, регіону чи країни) ситуації та зниження сумарної фізичної, моральної й матеріальної шкоди, заподіяної злочинами.

Із державно-правових позицій указана діяльність може розглядатися, по-перше, як юридична форма реалізації функцій держави, наприклад забезпечення безпеки, а по-друге, як специфічний спосіб здійснення державної влади: законодавчої, судової та виконавчої. У межах галузевих юридичних наук ця діяльність може бути розглянута як одна з форм правозастосування, що використовується суб'єктами протидії злочинності. Під час дослідження організаційно-правових форм функціонування вказаних суб'єктів відповідна діяльність може відігравати роль системоутворюючої ознаки для виділення їх системи (підсистеми).

При цьому окремі характеристики та властивості, будучи частиною діяльності з протидії злочинності, не можуть повністю вичерпати її зміст і форми реалізації, оскільки цей вид діяльності разом із діяльністю правоустановчою та правозастосовчою належить до основних форм реалізації функцій держави, здійснюваних шляхом:

- профілактики, спрямованої на недопущення порушення суб'єктивного права або загальнообов'язкового правила поведінки, яке ще не сталося (проте є можливим);

- припинення протиправного діяння, що забезпечує припинення протиправного діяння, яке вже сталося, і застосування заходів по встановленню, розшуку та затриманню правопорушника;

- правосуддя (юрисдикції), що реалізовує право суб'єктів державно-правової діяльності на захист своїх інтересів у процесі конституційного, кримінального, адміністративного, цивільного та господарського судочинства;

- контролю й нагляду, що забезпечує виконання функцій держави за допомогою дії всіх різновидів державного нагляду та контролю законності;

- виконання покарання, що забезпечує здійснення стосовно правопорушника певних заходів негативного характеру.

Очевидно, що ці напрями діяльності держави не можуть бути віднесені до суто правоохоронної діяльності й містять елементи соціально-правового контролю.

У такій постановці питання діяльність із протидії злочинності може розглядатися і як загальна матеріальна юридична гарантія реалізації публічних і приватних інтересів у цій сфері, і як проблемне поле їх зіткнення, існування якого обумовлюється складністю й суперечливістю механізмів реалізації цієї діяльності через відомче цілепокладання та галузеву компетенцію.

Висновок. Отже, протидія злочинності – складне завдання. Державі та суспільству доводиться вирішувати його із застосуванням найрізноманітніших засобів, утручатися в криміногенні та кримінальні процеси на всіх етапах із метою як запобігання реалізації злочинних намірів, так і розкриття скоєних злочинів. Ці процеси, що позначаються терміном «протидія злочинності», – об'єктивна кримінологічна дійсність, змістовний

аналіз якої є неможливим без точного розуміння термінів, понять і визначень, використовуваних у теорії. З огляду на цю обставину та специфічну спрямованість кримінології й ґрунтуючись на сутнісному змісті реально здійснюваних у сфері протидії злочинності процесів, ми повинні розглядати їх стосовно різних сфер превентивних практик. Але це вже орієнтири для подальших наукових розвідок.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2018.

Александр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины, президент Криминологической ассоциации Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, Украина);

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины, секретарь Криминологической ассоциации Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, Украина)

СИНХРОНИЗАЦИЯ ПОНЯТИЙНОГО АППАРАТА ТЕОРИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Проанализировано современное состояние системы криминологических понятий и категорий противодействия преступности. Определены ее особенности и проблемные моменты понимания. Приведены дополнительные аргументы в пользу унификации научной терминологии, ее логического структурирования и смысловой нагрузки.

Ключевые слова: *преступность, противодействие, профилактика, предупреждение, превенция, контроль, структура.*

Oleksandr M. BANDURKA,

*Doctor of Law, Professor,
Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine,
President of the Criminological Association of Ukraine
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)*

Oleksii M. LYTUVYNOV,

*Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine
(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)*

SYNCHRONIZATION OF THE CONCEPTUAL APPARATUS OF THE THEORY OF CRIME ANTICIPATION

The article is devoted to the analysis of the current state of the criminological concepts system and categories of combating crime. Its features and problem points of understanding are determined. Additional arguments are presented in favour of the unification of scientific terminology, its logical structuring and semantic load.

Key words: *crime, counteraction, prevention, control, structure.*